

Μνήμων

Τόμ. 28 (2007)

Οικονομικός και κοινωνικός ρόλος τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Πόλης: μιά πρόταση γιὰ τὴν ἐρευνητικὴ ἀξιοποίηση τῶν ἀρχειακῶν τεκμηρίων τῆς ζωῆς τῶν Ρωμίων τῆς Πόλης

ΕΦΗ ΚΑΝΝΕΡ

doi: [10.12681/mnimon.81](https://doi.org/10.12681/mnimon.81)

Βιβλιογραφικὴ αναφορά:

ΚΑΝΝΕΡ Ε. (2011). Οικονομικός και κοινωνικός ρόλος τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Πόλης: μιά πρόταση γιὰ τὴν ἐρευνητικὴ ἀξιοποίηση τῶν ἀρχειακῶν τεκμηρίων τῆς ζωῆς τῶν Ρωμίων τῆς Πόλης. *Μνήμων*, 28, 267–286.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.81>

ΕΦΗ KANNER

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΑΚΩΝ
ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Το Πρόγραμμα Εντοπισμού, Καταγραφής, Φωτογράφισης και Ψηφιοποίησης Αρχαιακού Υλικού των Ρωμαίων Κοινοτήτων της Πόλης ξεκίνησε το 1995. Οι αρχικοί φορείς του ήταν το Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών μαζί με το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, η Ένωση Κωνσταντινουπολιτών, ο Σύλλογος Μνημοσύνη και το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών του Πανεπιστημίου της Πάτρας. Από το 1998 και μετά την ευθύνη του προγράμματος έχει αναλάβει καθ' ολοκληρία το Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι ερευνητές του Προγράμματος επισκέφθηκαν 38 από τις 42 ρωμείικες κοινότητες της Πόλης, έχουν καταγράψει όλα τα σωζόμενα ενοριακά και κοινοτικά αρχεία, έχουν φωτογραφίσει περισσότερες από 1.000.000 σελίδες τεκμηρίων και έχουν, μέχρι στιγμής, καταχωρίσει το ένα τρίτο αυτού του υλικού σε κατάλληλα διαμορφωμένη ψηφιακή βιβλιοθήκη.

Πρόκειται για ένα εξαιρετικά ποικιλόμορφο υλικό που αντανακλά τις δραστηριότητες των κοινοτικών και των ενοριακών αρχών, καθώς και την καθημερινότητα των Ρωμιών της Πόλης: πρακτικά συνεδριάσεων εφοροεπιτροπών, αλληλογραφία κοινοτικών εφοριών ή σχολών με το Πατριαρχείο, το Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο ή αργότερα με τις τουρκικές αρχές, ταμεία των κοινοτήτων, διάφορα πιστοποιητικά, μισθολόγια ή έγγραφα κοινωνικής ασφάλισης, κώδικες ληξιαρχικών πράξεων, μαθητολόγια, άδειες οικοδομής, προγράμματα εκδηλώσεων κλπ. Εκτός από τα αρχεία των ενοριών και των κοινοτήτων, έχει φωτογραφηθεί αρχαιακό υλικό φορέων, όπως η Μεγάλη του Γένους Σχολή ή το Ζάππειο Παρθεναγωγείο, καθώς και υλικό από ιδιωτικά αρχεία και από την Ένωση Κωνσταντινουπολιτών (Αθήνα).

Ελάχιστα από τα τεκμήρια αυτά χρονολογούνται από τις τελευταίες δεκα-

ετίες του 18ου αιώνα. Περισσότερα έγγραφα (ολιγάριθμα όμως σε σχέση με το συνολικό όγκο) αφορούν το α΄ ήμισυ του 19ου αιώνα, ενώ το υλικό πληθαίνει από τη δεκαετία του 1860 κ.ε., περίοδο που οι ενορίες οργανώνουν και συστηματοποιούν τη λειτουργία τους. Λίγες είναι οι κοινότητες, όπου παρουσιάζεται μια σχετική συνέχεια ως προς το υλικό από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα ως τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα (π.χ. Σταυροδρόμι, Τζιβαλι). Αρκετές παρουσιάζουν μια συσσώρευση υλικού στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα μέχρι και τη δεκαετία του 1970, άλλες από τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα, ενώ κάποιες –και εδώ βαραίνει ιδιαίτερα η συγκυρία των Σεπτεμβριανών– διαθέτουν υλικό που χρονολογείται από το 1955 κ.ε.

Το υλικό και η οργάνωσή του έχουν παρουσιαστεί λεπτομερώς με προηγούμενες ευκαιρίες.¹ Σκοπός του παρόντος κειμένου είναι να προτείνει κάποιες ενδεικτικές ερευνητικές κατευθύνσεις για την αξιοποίησή των αρχειακών αυτών τεκμηρίων. Οι προτάσεις αυτές προέκυψαν από τη μελέτη του αρχειακού υλικού των ρωμείκων κοινοτήτων και ενοριών της Πόλης. Η επεξεργασία τους από μεμονωμένους ερευνητές ή ερευνητικές ομάδες θα ήταν ευχής έργο.

Σήμερα στην ελληνική ιστοριογραφία διακρίνεται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη μελέτη των Ορθόδοξων πληθυσμών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η τάση αυτή έχει ανάγκη από ενίσχυση και φροντίδα. Πιστεύουμε ότι η συντονισμένη διερεύνηση του υλικού αυτού θα συμβάλει ουσιαστικά σε μια τέτοια κατεύθυνση. Το πρωτογενές υλικό, όμως, δεν απαντά παρά στα ερωτήματα που ο κάθε ερευνητής του υποβάλλει. Η αξιοποίηση, δηλαδή, του πρωτογενούς υλικού θα εξαρτηθεί από τα ερευνητικά ερωτήματα που θα τεθούν από την επιστημονική κοινότητα. Η αξιοποίηση του συγκεκριμένου υλικού με τη βοήθεια των σύγχρονων μεθοδολογικών εργαλείων αποτέλεσε εξ αρχής στόχο των συντελεστών του εν λόγω προγράμματος.

Η γενική ερευνητική «ομπρέλα» που προτείνουμε εδώ φέρει τον τίτλο *Οικονομικός και κοινωνικός ρόλος των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Πόλης*. Μια τέτοια γενική πρόταση περιλαμβάνει, αυτονόητα, πολλές επιμέρους κατευθύνσεις. Θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε ενδεικτικά ορισμένες από αυτές, διατυπώνοντας μερικά ερευνητικά ερωτήματα που θεωρούμε ότι εμπύπτουν στην καθεμία.

1. Κώστας Γαβρόγλου – Μανώλης Πατηνιώτης – Έφη Κάννερ, «Ερευνητικό Πρόγραμμα Εντοπισμού, Καταγραφής, Φωτογράφισης και Ψηφιοποίησης Αρχειακού Υλικού των Ρωμείκων Κοινοτήτων της Πόλης», Παρουσίαση στην Ε.Μ.Ν.Ε., 22 Μαρτίου 2006· Κώστας Γαβρόγλου – Έφη Κάννερ, «Τα οικονομικά έγγραφα των ελληνικών κοινοτήτων της Κωνσταντινούπολης», *Πρακτικά Δημερίδας: «Το Οικονομικό Πατριαρχείο και η Οικονομία του Γένους»*, Τράπεζα της Ελλάδος, Οικουμενικό Πατριαρχείο, Αδελφότητα Οφφικιάλων «Παναγία η Παμμακάριστος», 16-17 Οκτωβρίου 2006 (υπό δημοσίευση)· Έφη Κάννερ, «Πρόγραμμα καταγραφής και διάσωσης αρχειακών και χωρικών τεκμηρίων της

Οι ενορίες και οι κοινότητες της Κωνσταντινούπολης θεσμοθετούν τη λειτουργία τους από τη δεκαετία του 1870, στη βάση άτυπων πρακτικών που προϋπήρχαν. Δεδομένου ότι ο διοικητικός και φορολογικός ρόλος τους παύει να υφίσταται από την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων και εξής, ως συνέπεια της συγκεντροποίησης της οθωμανικής κρατικής εξουσίας, ο ρόλος των κοινοτικών και ενοριακών αρχών θεσμοθετείται στη βάση της εκπροσώπησης της κοινότητας και της ενορίας, της μέριμνας για την εκπαίδευση και για τους απόρους, καθώς και για ζητήματα πνευματικού χαρακτήρα. Όπως έχει δείξει η πρόσφατη βιβλιογραφία, μέσα από τις λειτουργίες αυτές η ενορία και η κοινότητα καθίστανται μηχανισμοί ένταξης των Ορθοδόξων στις οθωμανικές δομές.² Τα στοιχεία αυτά συνυφαινονται και καθίστανται ζωτικής σημασίας τη στιγμή που διαμέσου αυτών επιχειρείται η «κατοχύρωση» στην Πατριαρχική Ορθοδοξία κάποιων πληθυσμών που διεκδικούσαν οι αντίπαλοι εθνικισμοί. Μέσα από τους μηχανισμούς αυτούς επιχειρείται, ακόμη, η ανάδειξη της πρωτοκαθεδρίας του ελληνορθόδοξου στοιχείου στο πεδίο του εκσυγχρονισμού της αυτοκρατορίας. Παρότι οι προτεραιότητες αυτές, ασφαλώς, αλλάζουν μετά το 1912, το θεσμικό κοινοτικό πλαίσιο παραμένει λίγο ως πολύ σταθερό, ακόμη και κατά την εποχή –τουλάχιστον τις πρώτες δεκαετίες– της Τουρκικής Δημοκρατίας (τουλάχιστον αυτή είναι η αίσθηση που δημιουργεί το αρχαιακό υλικό).

Γνωρίζουμε, ακόμη, ότι σε αντίθεση με άλλες ενορίες σε άλλες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας οι ενορίες της Πόλης δεν συνενώνονται σε μια ενιαία κοινότητα – σε ένα ενιαίο διοικητικό σχήμα. Κάποιες ενορίες συνενώνονται σε χωριστές κοινότητες –π.χ. κοινότητα Σταυροδρομίου, Χαλκηδόνας κλπ.– ενώ άλλες διατηρούν την αυτονομία τους.³

Η εξέταση του οικονομικού και κοινωνικού ρόλου των κοινοτήτων και των ενοριών μπορεί να περιστραφεί, επομένως, γύρω από την πορεία της θεσμοποίησης των ενοριακών και κοινοτικών αρχών και των μηχανισμών εκπροσώπησης σε αυτές, γύρω από το ζήτημα των πόρων των ενοριών και των κοινοτήτων, καθώς και γύρω από τις αρμοδιότητες των ενοριακών και κοινοτι-

ζωής των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης (18ος-20ός αιώνας)», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: «Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20ό αιώνα»*, Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006 (υπό δημοσίευση).

2. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19ος αιώνας-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό κράτος*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σ. 324-327 και 341-342. Έφη Κάννερ, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης 1753-1912*, Αθήνα, Κατάρτι, 2004, σ. 175-293. Γενικότερα, για τις κοινότητες στην ύστερη οθωμανική περίοδο βλ. Χαράλαμπος Παπαστάθης, *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς*, τ. Α' (Νομοθετικές πηγές-Κανονισμοί Μακεδονίας), Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1984.

3. Έφη Κάννερ, *ό.π.*, σ. 96, 190-201, 291-293.

κών αρχών – την εκπαίδευση, τη μέριμνα για τους φτωχούς και τα ζητήματα θρησκευτικού και οικογενειακού χαρακτήρα. Μπορούν, ακόμη, να εξεταστούν οι νέες μισθωτές επαγγελματικές κατηγορίες που δημιουργούν οι αρμοδιότητες αυτές. Μέσα από τη διαδικασία αυτή θα τεθούν ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο οι Ρωμιοί –και ποιες ομάδες ρωμιών συγκεκριμένα– είχαν, τελικά, συνδέσει την τύχη τους με τους κοινοτικούς και ενοριακούς θεσμούς και σχετικά με τη νομιμοποίηση των τελευταίων έναντι των ρωμείων πληθυσμών. Όλα αυτά θα πρέπει να εξεταστούν στη χρονική τους εξέλιξη: θα πρέπει να επισημανθούν σημεία καμπής και να διερευνηθεί κατά πόσο αυτά συνδέονται με κάποιες συγκυρίες της οθωμανικής και τουρκικής ιστορίας ή εγγράφονται σε ένα γενικότερο, διεθνές πλαίσιο.

Μηχανισμοί ενοριακής και κοινοτικής θεσμοποίησης και εκπροσώπησης

Στο πλαίσιο αυτό, πιστεύουμε ότι θα πρέπει να εξεταστεί μια σειρά παραμέτρων. Κατ' αρχάς θα πρέπει να διερευνηθούν οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες κάποιες ενορίες συνενώνονται σε κοινότητες (Σταυροδρομίου, Χαλκηδόνας, Κοντοσκαλίου, Μ. Ρεύματος) και οι χρονικότητές τους. Ενδείξεις μπορούν να προκύψουν από τα πρακτικά των συνεδριάσεων των εφοριών και την αλληλογραφία τους από τη δεκαετία του 1860 ως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Θα πρέπει να γίνει σύγκριση με τις ενορίες που δεν συνενώνονται σε κοινότητες και να εξεταστεί για ποιους λόγους παρατηρείται αυτή η διαφοροποίηση.

Οι αρμοδιότητες των ενοριών της Πόλης πριν από τις Μεταρρυθμίσεις είναι ένα επίσης σημαντικό πεδίο, για το οποίο λίγα πράγματα είναι γνωστά. Κάποιες σχετικές πληροφορίες, ενδεχομένως, θα προκύψουν από κοινοτικά έγγραφα της εποχής (επιστολές, ταμειακά έγγραφα, μαθητολόγια ή μητρώα ενοριτών από το Μπουγιούκ Ντερέ, το Σταυροδρόμι ή το Τζίβαλι).

Ένα ιδιαίτερα κρίσιμο πεδίο έρευνας αποτελούν οι κεντρικές εφορίες των κοινοτήτων, οι εφορίες των ναών, των σχολών, των νεκροταφείων: ποιοι συμμετέχουν στις Κεντρικές Εφορίες και ποιοι στις επιτροπές των επιμέρους θεσμών; Πώς σχετίζεται η κοινωνική προέλευση με τη συμμετοχή στον κάθε θεσμό; Πώς τα μέλη της κάθε επιτροπής δομούν την ταυτότητα του κάθε θεσμού και, συνεπακόλουθα, τη δική τους μέσω αυτού; Πώς νοη-ματοδοτείται η συμμετοχή στον κάθε θεσμό, από τα μέλη του και την ευρύτερη κοινότητα; Ακόμη, σε αρκετές περιπτώσεις, η θέση του εφόρου δεν γίνεται αποδεκτή από τους προτεινόμενους. Θα πρέπει να εξεταστεί πώς εξελίσσεται χρονικά ο αριθμός των μη αποδεχόμενων τέτοιες θέσεις. Και πάλι, τα πρακτικά των συνεδριάσεων των κεντρικών εφοριών και των επιμέρους εφοροεπιτροπών, καθώς και η αλληλογραφία τους, σε συνδυασμό με ενοριακά μητρώα ή δευτερογενείς πηγές, μπορούν να μας προσφέρουν κάποιες ενδείξεις.

Οδηγούμαστε, έτσι, στα κοινωνικά δίκτυα που οδηγούν στην ανάδειξη στα κοινοτικά και ενοριακά όργανα, καθώς και στα δίκτυα που δημιουργεί η συμμετοχή στα όργανα αυτά. Υπ' αυτό το πρίσμα θα πρέπει να εξεταστούν οι σχέσεις των κοινοτικών και ενοριακών αρχών μεταξύ τους: οι σχέσεις μεταξύ της κεντρικής εφορίας της κοινότητας και των ενοριακών επιτροπών (επιτροπών των ναών, σχολικών εφοριών, επιτροπών των νεκροταφείων) ή οι σχέσεις μεταξύ των φορέων αυτών και των ενοριακών φιλοπτώχων αδελφοτήτων. Επίσης ιδιαίτερα σημαντικά είναι κάποια ζητήματα που αφορούν τις σχέσεις των κοινοτικών και ενοριακών αρχών με φορείς ευρύτερης εμβέλειας, όπως το Πατριαρχείο και το Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο.

Οι κοινοτικοί εκλογικοί μηχανισμοί σχετίζονται άμεσα με τα παραπάνω. Πώς εξελίσσονται και μέσα από ποιες διαδικασίες; Ποιοι είναι οι «έγκριτοι ενορίτες» που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στις κοινοτικές και ενοριακές συνελεύσεις; Από ποια χρονική στιγμή και μετά θεσπίζονται κριτήρια καθορισμού της ιδιότητας του εκλογέα και του εκλέξιμου (ηλικιακά, έμφυλα, κριτήρα «ηθικής» κλπ.); Πώς εξελίσσονται αυτά μέσα στο χρόνο; Ήταν ενιαία για όλες τις ενορίες πριν τυποποιηθούν το 1899 από το Πατριαρχείο με τον *Κανονισμό των Ενοριών Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως*; Ακόμη, και μετά το *Θεμελιώδη Κανονισμό* του 1902 ακολουθούνται οι ίδιες πρακτικές; Αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις, πού οφείλονται; Οι αντιλήψεις περί δικαιώματος συμμετοχής στα κοινά θα πρέπει να συσχετιστούν με τη σημασιοδότηση της έννοιας της ιδιοκτησίας στο πλαίσιο της ρωμείκης κοινότητας, καθώς και με τον προβληματισμό που υπήρχε στις οθωμανικές ελίτ σχετικά με τις φιλελεύθερες αξίες της ιδιοκτησίας, της οικονομικής ανεξαρτησίας και της ιδιότητας του πολίτη. Πρακτικά συνεδριάσεων εφοροεπιτροπών, αλληλογραφία, εκλογικά έγγραφα θα πρέπει να μελετηθούν στην κατεύθυνση αυτή. Τα στοιχεία αυτά θα πρέπει να συσχετιστούν με τις αυξομειώσεις στις συνδρομές (βλ. καταλόγους συνδρομητών) και τις πληροφορίες που προσφέρουν τα μητρώα των ιδιοκτητών (κτηματολόγια κλπ.).

Σε συνάρτηση με το παραπάνω θα πρέπει να εξεταστεί αν αποκτούν οι γυναίκες το δικαίωμα της εκλογής και της εκλεξιμότητας στα ενοριακά και κοινοτικά όργανα και πότε. Έτσι θα φανούν κάποιες αντιστοιχίες ή αναντιστοιχίες με την καθιέρωση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι για τις γυναίκες στην Τουρκία το 1934 και 1935, αντίστοιχα.

Η εξέλιξη του ποσοστού συμμετοχής στις συνεδριάσεις των εφοροεπιτροπών και στις ενοριακές ή κοινοτικές συνελεύσεις επί των ενοριτών που είχαν αυτό το δικαίωμα είναι διαφωτιστική ως προς την εξέλιξη του κύρους των κοινοτικών και ενοριακών αρχών έναντι των ρωμείκων πληθυσμών. Ενδεικτική για τη σημασιοδότηση των διαδικασιών αυτών είναι, επίσης, η συχνότητα με την οποία πραγματοποιούνται με την πάροδο του χρόνου, όπως προκύπτει μέσα

από τα πρακτικά και την αλληλογραφία των εφοροεπιτροπών. Στην κατεύθυνση αυτή θα πρέπει, ακόμη, να εξεταστεί η εξέλιξη μέσα στο χρόνο της συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες της κοινότητας – το ποσοστό συμμετοχής των εκλογέων σε αυτές.

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω θα πρέπει να επισημανθούν οι περίοδοι καμπής στην εξέλιξη των ενοριακών και κοινοτικών θεσμών. Εδώ θα πρέπει να διερευνηθούν και οι αλλαγές που προκύπτουν στους κοινοτικούς και ενοριακούς θεσμούς με τη μετάβαση στο τουρκικό κράτος. Πώς αλλάζουν οι σχέσεις μεταξύ της κοινότητας και του πληθυσμού της δικαιοδοσίας της ως συνέπεια εγκαθίδρυσης ενός κοσμικού κράτους; Πόσες από τις αρμοδιότητες που η κοινότητα είχε επωμιστεί μέχρι το 1923 παραμένουν και στη συνέχεια σε αυτήν και πόσες περνούν στα χέρια του τουρκικού κράτους – αν περνούν κάποιες; Αναλαμβάνει το κράτος κάποιες από τις μέχρι τότε δαπάνες της κοινότητας και ποιες;

Πόροι των ενοριών και των κοινοτήτων

Οι συνδρομές των κατοίκων αποτελούν, ως γνωστόν, βασική πηγή πόρων για την ενορία και την κοινότητα. Θα πρέπει, λοιπόν, να διερευνηθεί πώς εξελίσσονται σε σχέση με τον πληθυσμό που εμφανίζεται στα μητρώα.

Εξίσου –αν όχι περισσότερο– καίριας σημασίας πηγή εσόδων για την κοινότητα αποτελούν οι δωρεές. Από τη σημασία τους για τη λειτουργία των ενοριών και των κοινοτήτων προκύπτει το κύρος των δωρητών και η ανάδυση του ευεργετισμού.⁴ Εύλογο, λοιπόν, είναι το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μελέτη της εξέλιξης των δωρεών και της εξέλιξης του ειδικού βάρους τους ως προς τα συνολικά κοινοτικά και ενοριακά έσοδα.

Ωστόσο, δεν είχαν όλες οι δωρεές τον ίδιο χαρακτήρα. Μέσα από την αλληλογραφία και τα πρακτικά των κοινοτήτων συναντούμε τόσο τις δωρεές των οικογενειών επιφανών εκπροσώπων του επιχειρηματικού κόσμου όσο και παραχωρήσεις ακινήτων προς την κοινότητα ή την ενορία από διάφορους ιδιώτες, λιγότερο επιφανείς, έναντι υπηρεσιών (συχνά η κοινότητα ή η ενορία αναλαμβάνουν την υποχρέωση να τους περιθάλπουν σε περίπτωση ασθένειας ή γήρατος). Από την άποψη αυτή δεν θα ήταν άστοχο, πιστεύουμε, να επιχειρηθεί η κατάρτιση μιας «τυπολογίας» δωρεών. Στη συνέχεια θα μπορούσε να διερευνηθεί το ειδικό βάρος του κάθε τύπου δωρεάς στους συνολικούς πόρους των κοινοτήτων και η σημασία του για αυτές. Ίσως η σημασία τους θα ήταν

4. Στο ίδιο, σ. 371- 378. Για τη νοηματοδότηση της δωρεάς κατά τη χαμιδική περίοδο από την οθωμανική εξουσία βλ. Nadir Özbek, «Imperial gifts and sultanlic legitimation during the late Ottoman Empire, 1876-1909», Michael Bonner, Mine Ener και Amy Singer (επιμ.), *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, Νέα Υόρκη, State University of New York Press, 2003, σ. 203-220.

καλό να συσχετιστεί με τη νοσηματοδότηση της ιδιοκτησίας και την ανάδειξη της αξίας του αυτοδημιούργητου (self made man) στη ρωμέικη ελίτ της Πόλης. Απαραίτητη, στην κατεύθυνση αυτή, είναι η εξέταση της έμφυλης διάστασης της δωρεάς: των ποσοστών ανδρών και γυναικών δωρητών και των κινήτρων που επικαλούνται οι μεν και οι δε.

Πώς όμως οι κοινότητες και οι ενορίες διαχειρίζονται τους πόρους τους; Με ποιον τρόπο επιχειρούν να αυξήσουν τα έσοδά τους; Εδώ θα πρέπει να μελετηθούν μορφές οικονομικής συμπεριφοράς όπως ενοικιάσεις/αγοραπωλησίες ακινήτων, έντοκος δανεισμός, συναλλαγές με τραπεζικούς οργανισμούς. Έτσι θα προκύψει μια ένδειξη σχετικά με το κατά πόσο οι ρωμέικες κοινότητες και ενορίες εντάσσονται στην ευρύτερη κοινωνία της Πόλης μέσω των παραπάνω μηχανισμών και διαδικασιών. Π.χ. στα κατάστιχα των ενοικιαστών ή των χρεωστών της κοινότητας ή μεταξύ όσων συνεισφέρουν για τους σκοπούς της συναντώνται όχι μόνο ρωμιοί, αλλά και μουσουλμάνοι, αρμένιοι, εβραίοι, αλλοδαποί κλπ. Οι κοινότητες, πάλι, (π.χ. του Σταυροδρομίου), συνεργάζονται με τραπεζικούς οργανισμούς για την κατάθεση των χρημάτων της μισθοδοσίας και των συντάξεων του προσωπικού τους. Ποιες σχέσεις με το οθωμανικό και τουρκικό κράτος δημιουργεί η οικονομική δραστηριότητα των κοινοτικών και ενοριακών αρχών; (χαρακτηριστικοί από αυτή την άποψη είναι οι βακουφικοί φόροι που ζητούνται από το τουρκικό κράτος ή τα ζητήματα κυριότητας των κοινοτικών κτημάτων).

Διαχείριση και σημασιοδότηση της φτώχειας

Όπως προαναφέραμε και όπως έχει δείξει η πρόσφατη βιβλιογραφία, η διαχείριση της φτώχειας, στην ύστερη οθωμανική περίοδο, αποτελεί βασικό μέσο ένταξης των Ορθοδόξων πληθυσμών στην κοινότητα και γενικότερα στο μιλλέτ.⁵ Εξ ου και το άφθονο σχετικό πρωτογενές υλικό που υπάρχει για κάθε κοινότητα και ενορία, το οποίο προσφέρει πλήθος ερευνητικών δυνατοτήτων.

Στις δαπάνες κάθε κοινότητας και ενορίας συναντάται η κατηγορία («ελέη»). Σε τι συνίστανται (χρήματα, τρόφιμα, κάρβουνα κλπ.) και σε ποιους χορηγούνται; Με ποια κριτήρια (έμφυλα, ηλικιακά, εθνοθρησκευτικά κλπ.); Τι ποσοστό αντιπροσωπεύουν επί των συνολικών δαπανών της κοινότητας; Πώς εξελίσσεται χρονικά η πρακτική αυτή και πώς σημασιοδοτείται; Ένα συναφές ερώτημα αφορά τις καταγραφές απόρων και αστέγων στη χρονική τους εξέλιξη: στη βάση ποιων κριτηρίων γίνονται (έμφυλων, εθνοθρησκευτικών, ηλικιακών, κριτηρίων υγείας κλπ.); Ποιες κοινωνικές κατηγορίες δημιουργούν;

Και μεταβαίνουμε, έτσι, στη δράση των φιλανθρωπικών και φιλεκπαι-

5. Έφη Κάννερ, *Φτώχεια και φιλανθρωπία*, ό.π.

δευτικών αδελφοτήτων: στην εξέταση της ιστορίας κάποιων φιλανθρωπικών φορέων που σηματοδοτούν τη μεταβολή αντιλήψεων και πρακτικών σχετικά με τη φτώχεια, την κοινωνική ένταξη ή τον κοινωνικό αποκλεισμό, από τη δεκαετία του 1860 κ.ε. Η μελέτη της ιστορίας του καθενός από τους φορείς αυτούς θα φωτίσει συμμαχίες και αντιπαραθέσεις που πυροδοτεί η νέου τύπου διαχείριση της φτώχειας και που λειτουργούν ως μοχλός για γενικότερες αλλαγές (π.χ. *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Σταυροδρομίου*). Οι φορείς αυτοί έγιναν αμέσως αποδεκτοί; Αν όχι, ποιοι αντιτάχθηκαν στη λειτουργία τους; Ποιους λόγους πρόβαλαν; Καθιερώνονται κάποια στιγμή στην κοινότητα; Μέσα από ποιες διαδικασίες; Θα πρέπει να εξεταστεί η θέση που αποκτούν μέσα στην ιεραρχία της κοινότητας, η συμβίωσή τους με φορείς και πρακτικές «παραδοσιακής» ελεημοσύνης. Η σημασία των νέων αυτών φορέων, τελικά, μέσα στην κοινότητα είναι εκείνη που παρουσιάζεται στο δημόσιο λόγο (στον τύπο και στις λογοδοσίες); Εδώ θα πρέπει να γίνει σύγκριση μεταξύ των πρακτικών των συνεδριάσεων και της αλληλογραφίας των εφοροεπιτροπών ή και των ίδιων των αδελφοτήτων, από τη μια πλευρά, και των δημοσιευμένων πηγών που προαναφέραμε, από την άλλη. Είναι πιθανό, έτσι, να αναδειχθούν διαφορές ως προς τη σημασιодότηση και τη διαχείριση της φτώχειας ή το ρόλο των γυναικών σε αυτή – να αναδειχθούν, δηλαδή, αντιθέσεις μεταξύ φορέων των οποίων οι σχέσεις παρουσιάζονται ως αρμονικές στο δημόσιο λόγο.

Ποιοι, όμως, είναι οι αποδέκτες της αρωγής των φορέων αυτών, από άποψη φύλου, εθνοθησκευτικής προέλευσης, ηλικίας, επαγγελματικής ενασχόλησης; Πώς εξελίσσεται ο αριθμός τους στο χρόνο; Ή ακόμη, πώς εξελίσσονται οι φιλανθρωπικοί φορείς μετά το 1923; Σε τι διαφοροποιείται η δραστηριότητά τους σε σχέση με εκείνη των φορέων της προηγούμενης περιόδου; Η εξέλιξη στη νοηματοδότηση και διαχείριση της φτώχειας θα πρέπει να συσχετιστεί με το γεγονός ότι μετά το 1923 οι Ρωμιοί μετατρέπονται σε μειονότητα και, συνεπώς, εκλείπουν για αυτούς οι δυνατότητες ένταξης στις κρατικές δομές και άσκησης εξουσίας που, θεωρητικά, υπήρχαν για τους μη μουσουλμάνους από την περίοδο των οθωμανικών Μεταρρυθμίσεων μέχρι και τις αρχές της β' δεκαετίας του 20ού αιώνα.

Ενδιαφέρον θα είχε, επίσης, η εξέταση των σχέσεων που δημιουργεί η διαχείριση της φτώχειας μεταξύ διαφόρων ενοριών και κοινοτήτων, Ορθόδοξων και μη (π.χ. μεταξύ της κοινότητας Σταυροδρομίου και άλλων κοινοτήτων που ζητούν τη βοήθειά της), καθώς και των αντιθέσεων ή συμπλεύσεων των ενοριών και των κοινοτήτων με κεντρικούς φορείς όπως τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα και το Πατριαρχείο.

Έμμισθη απασχόληση κοινοτικών υπαλλήλων

Η έμμισθη απασχόληση ατόμων από την κοινότητα είναι προϊόν της θεσμοθέτησης των λειτουργιών των κοινοτήτων και, συνεπώς, του εξορθολογισμού των δραστηριοτήτων τους. Από το υλικό προκύπτει ότι οι κοινότητες αποτέλεσαν για σημαντικές ομάδες ανθρώπων μέσο εισόδου στη μισθωτή εργασία. Στην κατεύθυνση αυτή πρωτοστατεί το Σταυροδρόμι, η πιο πολυπληθής και εύπορη ρωμέικη κοινότητα της Πόλης. Το φαινόμενο, όμως, αυτό παρατηρείται και στις υπόλοιπες κοινότητες και ενορίες, σε διαφορετικές διαστάσεις, έστω.

Ποιες, λοιπόν, είναι οι επαγγελματικές ομάδες που δημιουργούνται ως αποτέλεσμα των παραπάνω διαδικασιών (δάσκαλοι και δασκάλες, ιερείς, γραμματείς, θυρωροί, νεκροθάφτες κλπ.) και η ιεραρχική διαφοροποίηση μεταξύ τους ως προς τις απολαβές και το κύρος (π.χ. μεταξύ δασκάλων, γραμματέων, ιερέων, νεκροθαπτών ή μεταξύ ανδρών και γυναικών δασκάλων);

Εύλογο γίνεται, έτσι, το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η εργασιακή πολιτική των κοινοτήτων: η πολιτική των προσλήψεων, ο καθορισμός των προσόντων για κάθε θέση, οι μισθολογικές πρακτικές (καθυστερήσεις, αυξήσεις μισθών κλπ.), ο έλεγχος, οι πειθαρχικοί μηχανισμοί, οι απολύσεις υπαλλήλων, στη χρονική τους εξέλιξη. Επιπρόσθετα, θα πρέπει, στο πλαίσιο αυτό, να επισημανθούν κοινά σημεία και διαφοροποιήσεις ανά κοινότητα ή ενορία. Πώς διαμορφώνεται, μέσα από όλα αυτά, η εργασιακή σχέση υπαλλήλων/κοινότητας, όπως προκύπτει μέσα από τις αιτήσεις των υπαλλήλων για αύξηση μισθών ή για την καταβολή καθυστερούμενων αμοιβών, μέσα από τις ευχαριστίες για τυχόν βοήθεια, μέσα από τα παράπονα για άδικες κυρώσεις κλπ. Ποιες ατομικές και συλλογικές μορφές διεκδίκησης ή παραβατικές συμπεριφορές αναπτύσσουν οι υπάλληλοι; Πώς εξελίσσεται ο αριθμός των έμμισθων υπαλλήλων των ενοριών και των κοινοτήτων μέσα στο χρόνο;

Η πορεία από τη φιλανθρωπία στη διαμόρφωση της έννοιας της κοινωνικής ασφάλισης αποτελεί ουσιαστική παράμετρο της συγκεκριμένης ενότητας. Πότε και στο πλαίσιο ποιων συγκυριών παρατηρείται αυτή η εξέλιξη; Πώς εξελίσσεται το σύστημα ασφαλίσεων και συντάξεων μετά το 1923; Αυτή η παράμετρος, όπως και οι παραπάνω, μπορούν να αναδειχθούν μέσα από τα μισθολόγια ή τα μητρώα συντάξεων και κοινωνικών ασφαλίσεων, όπως και από τα πρακτικά των συνεδριάσεων και την αλληλογραφία.

Οι όροι «συντάξεις» και «βοηθήματα» θα πρέπει να διασαφηνιστούν εννοιολογικά. Ποιοι λαμβάνουν το κάθε τι; Με ποιο κριτήριο; Ποιοι οι συσχετισμοί των φύλων μεταξύ αυτών, όπως προκύπτει μέσα από τα μητρώα συνταξιούχων; Πώς λειτουργούν τα ταμεία συντάξεων; Πότε καθιερώνεται η λειτουργία τους; Στο πλαίσιο ποιων συγκυριών; Ιδρύονται ταμεία σε κάθε κοινότητα;

Η συγκρότηση των ταμείων συντάξεων μεταβάλλει προγενέστερες αντιλήψεις περί κοινωνικής αλληλεγγύης; (Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αιτούντες σύνταξη τη ζητούν με όρους φιλανθρωπίας). Θα πρέπει, ακόμη, να διερευνηθούν οι όροι συγκρότησης των ταμείων, η μορφή της διοίκησης και οι φορείς που τα διαχειρίζονται, καθώς και οι συλλογικές και ατομικές μορφές διεκδίκησης που περιστρέφονται γύρω από αυτά. Τα πρακτικά των συνεδριάσεων των Εφοριών προσφέρουν πλήθος σχετικών πληροφοριών.

Οι γυναίκες ως έμμισθες υπάλληλοι της κοινότητας (δασκάλες, τροφοί) χρήζουν ιδιαίτερης διερεύνησης. Ποιες οι εσωτερικές σχέσεις και ιεραρχήσεις στην κάθε επαγγελματική κατηγορία γυναικών; Ποιες οι σχέσεις τους με τις ενοριακές και κοινοτικές αρχές; Διαφέρουν από εκείνες που δημιουργούν με τις αρχές αυτές οι άνδρες υπάλληλοι; Πώς σημασιοδοτούνται οι γυναικείες αυτές επαγγελματικές δραστηριότητες από τις αρχές, από τα ευρύτερα σώματα ενοριτών, καθώς και από τις ίδιες τις εργαζόμενες (κίνητρα που επικαλούνται για την αναζήτηση εργασίας σε αιτήσεις πρόσληψης, σκεπτικό που παρουσιάζουν στις διαμαρτυρίες για καθυστερούμενους μισθούς κλπ.); Ποιοι φορείς εμπλέκονται στην πρόσληψη και στον έλεγχό τους;

Θα μπορούσε, ακόμη, να μελετηθεί η συγκρότηση επαγγελματικών δικτύων ή οι πελατειακές σχέσεις μεταξύ έμμισθων υπαλλήλων και ενοριακών/κοινοτικών αρχών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει η σκιαγράφηση ατομικών επαγγελματικών διαδρομών ατόμων, ανδρών και γυναικών, που τελούν σε έμμισθη σχέση με την κοινότητα για μεγάλο χρονικό διάστημα, όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από μια σειρά εγγράφων, από την αίτηση πρόσληψης που υποβάλλουν μέχρι τη συνταξιοδότησή τους.

Ενοριακή εκπαίδευση

Από τη δεκαετία του 1870 παρατηρείται στους ρωμιούς της Πόλης μια αληθινή έκρηξη των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, φορείς των οποίων είναι, κατά κανόνα, οι κοινοτικές και ενοριακές αρχές. Τα ενοριακά σχολεία δεν είχαν αρχικά την ίδια δομή, ούτε ακολουθούσαν κοινό αναλυτικό πρόγραμμα. Η δομή και το πρόγραμμα διδασκαλίας τους εξαρτώνταν από τους πόρους της ενορίας και τον προσανατολισμό των ενοριακών αρχών και των δασκάλων.⁶

6. Στο ίδιο, σ. 237. Για την εκπαίδευση των Ρωμιών της Πόλης βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, Αναστάσιος Ιορδάνογλου, *Το Εθνικόν Ιωακείμειον Παρθεναγωγείον Κωνσταντινουπόλεως, 1882-1988*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1989· Πολύβιος Στράντζαλης, *Η Σχολή της Παναγίας (1833) και το Ζωγράφειο Γυμνάσιο (1893) Κωνσταντινουπόλεως. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης του υπόδουλου Ελληνισμού*, Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης της καθ' ημάς Ανατολής, 2003· H. Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık Okulları* [Τα

Χρήσιμη θεωρούμε, λοιπόν, την κατάρτιση μιας «τυπολογίας» εκπαιδευτηρίων των ρωμείκων ενοριών και κοινοτήτων της Πόλης, σε συνάρτηση με τον αριθμό τάξεων ανά ενοριακό σχολείο, με τα μαθήματα ανά τάξη και με τον αριθμό απασχολούμενων δασκάλων. Θα πρέπει να συνεξεταστούν εδώ οι κανονισμοί και οι λογοδοσίες των φιλεκπαιδευτικών αδελφοτήτων, όπου υπάρχουν, και οι πατριαρχικές εγκύκλιοι. Θα πρέπει, ακόμη, να τεθούν ερωτήματα, όπως: η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εγκαταλείπεται; Σε ποιες ενορίες και πότεις; Η τεχνική εκπαίδευση καθιερώνεται κάποια στιγμή και σε ποια συγκυρία; Με ποια κίνητρα; Πιστεύουμε ότι έτσι θα φανεί η πορεία της ενοριακής εκπαίδευσης στην Πόλη πριν από την τυποποίηση της δομής των σχολείων και τον καθορισμό ενιαίου αναλυτικού προγράμματος από την Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή το 1912.

Τα ενοριακά σχολεία είναι, ως επί το πλείστον, δημοτικά. Τα Γυμνάσια που δημιουργούνται, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα –π.χ. Ζωγράφειο, Ζάππειο, Μεγάλη του Γένους Σχολή, Ιωακείμειο Παρθεναγωγείο, Κεντρικό Παρθεναγωγείο– είναι εύριθμα σε σχέση με αυτά. Θα πρέπει να διερευνηθεί ποια γυμνάσια αποτελούσαν κοινοτικούς θεσμούς και ποια κεντρικότερους εκπαιδευτικούς φορείς. Σε ποιες περιπτώσεις δημιουργούνται γυμνάσια υπό την εποπτεία των κοινοτήτων; Ποιες συζητήσεις διεξάγονται γύρω από το χαρακτήρα τους (π.χ. κλασική εκπαίδευση/πρακτική εκπαίδευση);

Η πορεία που ακολουθεί η καθιέρωση της γυναικείας εκπαίδευσης ανά ενορία και κοινότητα δεν θα μπορούσε να εξεταστεί έξω από τα συγκεκριμένα συμφραζόμενα. Ποιοι την προωθούν; Συναντά αντιδράσεις, από ποιους και στη βάση ποιας συλλογιστικής; Η αποδοχή της είναι ομόφωνη από τις ενοριακές και κοινοτικές αρχές, όπως παρουσιάζεται στο δημόσιο λόγο; Στο σημείο αυτό απαιτείται, πιστεύουμε, μια συγκριτική εξέταση των προγραμμάτων των μαθημάτων των αρρεναγωγείων και των παρθεναγωγείων. Με ποια κριτήρια καταρτίζονται; Υπάρχει ομοφωνία ως προς αυτά; Αν υπάρχουν αντιθέσεις, σε ποια βάση εμφανίζονται; Πότε γίνονται ενοποιησεις αρρεναγωγείων και παρθεναγωγείων και για ποιους λόγους; Ακόμη, πώς εξελίσσεται ο αριθμός μαθητών στα κοινοτικά και ενοριακά σχολεία; Τα στοιχεία αυτά θα προκύψουν από τα πρακτικά των συνεδριάσεων των σχολικών εφοριών και των κεντρικών κοινοτικών εφοριών, την αλληλογραφία των φορέων αυτών, τα βαθμολόγια κλπ.

μειονοτικά σχολεία από την οθωμανική περίοδο μέχρι σήμερα], Άγκυρα, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990· Ayşe Ozil, *Education in the Greek Community of Pera in 19th Century Istanbul*, πτυχιακή εργασία, Ιστανμπούλ, Τμήμα Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Boğazici, 2001· Irini Sarioglou, *Turkish Policy towards Greek Education in Istanbul 1923-1974. Secondary Education and Cultural Identity*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 2004.

Η διοίκηση και διαχείριση των εκπαιδευτηρίων, καθώς και οι ομάδες εξουσίας που σχηματίζονται γύρω από αυτήν, αποτελούν ένα άλλο συναφές θέμα. Ποιοι φορείς εκτός των εννοιακών επιτροπών έχουν λόγο ή διεκδικούν μερίδιο στη διαχείριση των σχολείων; Ποιες οι σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων – μεταξύ κεντρικών κοινοτικών και σχολικών εφοριών, μεταξύ εφοριών και δασκάλων, μεταξύ εφοριών και Πατριαρχικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, μεταξύ δασκάλων και Πατριαρχικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής; Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να εξεταστεί η παρέμβαση ευρύτερων σωμάτων εννοιακών σε θέματα διαχείρισης των κοινοτικών εκπαιδευτηρίων (π.χ. προσλήψεων-απολύσεων προσωπικού, συντήρησης των κτιρίων). Στην περίπτωση του Κεντρικού Παρθεναγωγείου ή του Ζωγραφείου θα πρέπει να εξεταστούν οι σχέσεις των συγκεκριμένων σχολικών εφοριών με τους δωρητές.

Η σχολική, παιδική και νεανική υγιεινή, οι πειθαρχικοί σχολικοί μηχανισμοί, τα προσκόμματα στη σχολική φοίτηση και, ασφαλώς, το γλωσσικό ζήτημα αποτελούν πεδία γύρω από τα οποία αρθρώνονται λόγοι και ομάδες συμφερόντων, καθώς η εννοιακή και οι κοινότητα θεωρούν υποχρέωσή τους να παρέμβουν σε αυτά. Θεωρούμε, λοιπόν, τη μελέτη τους ιδιαίτερα σημαντική.

Ασφαλώς, η μετάβαση στο τουρκικό κράτος αποτελεί ορόσημο για τη ρωμεική εκπαίδευση. Ποιες αρμοδιότητες ως προς την εκπαίδευση παραμένουν στα χέρια των κοινοτικών και εννοιακών επιτροπών και ποιες περνούν στα χέρια του κράτους; Πώς διαχειρίζονται τις μεταβολές αυτές οι κοινοτικές και εννοιακές αρχές;

Τα ερωτήματα αυτά θα πρέπει να τεθούν και για την περίπτωση «κεντρικών» εκπαιδευτικών φορέων, όπως το Ζάππειο Παρθεναγωγείο ή η Μεγάλη του Γένους Σχολή.

Εξέλιξη της θρησκευτικότητας στους Ρωμιούς της Πόλης από την ύστερη οθωμανική περίοδο ως τις μέρες μας

Η θρησκευτικότητα αποτελεί καθοριστικό κριτήριο πρόσδεσης των ατόμων στην κοινότητα τόσο στην ύστερη οθωμανική περίοδο όσο και στο πλαίσιο του τουρκικού κράτους. Η μελέτη της εξέλιξής της μπορεί να περιλάβει τόσο τη θέση της εκκλησίας και της θρησκείας στη ζωή των Ρωμιών της Πόλης, όσο και τη θεσμική θέση του κλήρου στην κοινότητα ή τη σχέση του Πατριαρχείου με τις κοινοτικές αρχές. Οι παράμετροι αυτές θα πρέπει να εξεταστούν, νομίζουμε, στη διαφοροποίησή τους ανά εννοιακές και κοινότητες, δεδομένων των κοινωνικών διαφοροποιήσεων μεταξύ των τελευταίων, ή στη διαφοροποίησή τους ανά κοινωνικό στρώμα, στα πλαίσια της ίδιας κοινότητας. Θα πρέπει να εξεταστούν, ακόμη, ο ρόλος του φύλου ή της εθνοτικής προέλευσης μεταξύ των Ορθοδόξων της Πόλης, στις τυχόν διαφοροποιήσεις. Έτσι, αναμένεται να προ-

κύψουν κάποιες επιπλέον ενδείξεις ως προς τη σχέση των ρωμιών (και ποιων συγκεκριμένα) με την ενορία και την κοινότητα. Επιπλέον ενδείξεις μπορούν να προκύψουν και σχετικά με το πώς σημασιοδοτούνται από διάφορες κοινωνικές κατηγορίες των ρωμέικων κοινοτήτων της Πόλης οι οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις ή η μετάβαση στο κοσμικό κράτος. Συνιστούν για όλους οι περίοδοι αυτές σημεία καμπής και ως προς τι;

Μια βασική παράμετρο, στο πλαίσιο αυτό, αποτελεί το ποσοστό πολιτικών και θρησκευτικών γάμων ή ονοματοδοσιών, όπως προκύπτει μέσα από τα μητρώα των ενοριτών. Θεωρούμε χρήσιμη μια περιοδολόγηση του φαινομένου. Ποιες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ανά γενεά; Εδώ θα πρέπει να καταγραφούν, ενδεχομένως, οι γάμοι με αλλόδοξους πριν και μετά το 1923. Εκτός από τα ποικίλα μητρώα ενοριτών, σχετικές πληροφορίες μπορούμε να αντλήσουμε και από την αλληλογραφία των κοινοτήτων με διάφορους φορείς. (Διενεργούνται σχετικές έρευνες για διάφορους Ορθοδόξους που ζητούν οικονομική βοήθεια ή διάφορα πιστοποιητικά. Ζητούμενο των ερευνών είναι το αν τα άτομα αυτά έχουν τελέσει θρησκευτικό γάμο, αν συζούν με αλλόδοξους κλπ.). Πώς αντιμετωπίζονται οι Ρωμιοί που παντρεύονται αλλόδοξους πριν από το 1923 και πώς μετά;

Όσον αφορά τους εξωμότες, θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξεταστεί αν αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις κοινότητες και ενορίες – από τις ενοριακές/κοινοτικές αρχές και από τους απλούς ενορίτες. Δεν αντιμετωπίζονταν ποτέ ως διάλυοι επικοινωνίας μεταξύ της θρησκευτικής κοινότητας προέλευσης και εκείνης στην οποία προσχωρούν; Αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο πριν και μετά το 1923; Η πράξη του εξωμότη αντιμετωπίζεται πάντα με αρνητικό τρόπο από το περιβάλλον του; Τι επένδυαν σε αυτήν οι πρωταγωνιστές και οι οικογένειές τους; Αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο από όλα τα κοινωνικά στρώματα; Έμμεσες μαρτυρίες για όλα αυτά μπορούν να προκύψουν από την αλληλογραφία των κοινοτικών και ενοριακών αρχών, τα πρακτικά των συνεδριάσεών τους, μητρώα ενοριτών, πιστοποιητικά κλπ.

Η συχνότητα των ιεροπραξιών και η εξέλιξή της χρήζουν εξίσου ερευνητικού ενδιαφέροντος: μπορούν να ανιχνευτούν από τη χρονική σύγκριση των κοινοτικών και ενοριακών εσόδων που προέρχονται από αυτές. Έχει σημασία για τη μελέτη της θρησκευτικότητας να εξετάσει κανείς ποιες ακριβώς ιεροπραξίες πυκνώνουν ή αραιώνουν στο χρόνο – π.χ. σε ποια συχνότητα και από ποιους γίνονται ευχέλαια, πράξη που δεν σηματοδοτεί τα διάφορα στάδια της ζωής του ατόμου, όπως η βάπτισμα ή ο γάμος. Ενδιαφέρον έχει, επίσης, και η αντίδραση στις κατά καιρούς αυξήσεις των τιμολογίων των ιεροπραξιών.

Από αυτή την άποψη ενδεικτικά θα είναι, επίσης, τα έσοδα από την παραγωγή των δίσκων στους ναούς, τα έσοδα από ενοικιάσεις ή αγοραπωλησίες στασιδίων, η εξέλιξη του αριθμού των αγοραστών ή ενοικιαστών των στασι-

δίων ή οι συσχετισμοί φύλου μεταξύ όσων αγοράζουν, πωλούν ή ενοικιάζουν στασίδια. Πόσοι και ποιοι, λοιπόν, παρακολουθούν τις θρησκευτικές τελετές με την πάροδο του χρόνου από «ταξική», εθνοτική και έμφυλη άποψη; Κατά πόσο οι θρησκευτικές τελετές συνδέονται, μέσα στο χρόνο, με διαδικασίες εγκοινωνισμού και απόκτησης κοινωνικού κύρους; (η απομάκρυνση των ανδρών από τις θρησκευτικές τελετουργίες και η αριθμητική υπερίσχυση των γυναικών σε αυτές έχει ερμηνευτεί από τη διεθνή βιβλιογραφία ως αποσύνδεση των τελετουργιών αυτών από τις διαδικασίες απόκτησης κοινωνικού κύρους).

Η εξέλιξη των εκδηλώσεων του θρησκευτικού συναισθήματος (έσοδων από ιεροπραξίες, παρακολούθησης θρησκευτικών τελετών κλπ.) θα πρέπει να συσχετιστεί με σημεία καμπής ως προς το θεσμικό ρόλο και τη νομιμοποίηση των ενοριακών αρχών.

Διάφορα συναφή ερωτήματα μπορούν να προκύψουν: πώς εξελίσσονται στο χρόνο οι δωρεές προς τους ναούς; Ποιοι προσφέρουν σε αυτούς χρήματα, πόσα και σε ποια συχνότητα; Πώς διαμορφώνονται τα σχετικά ποσοστά ανά κοινωνικό στρώμα, φύλο και εθνοτική προέλευση; Οι επιφανείς εκπρόσωποι του επιχειρηματικού κόσμου ενισχύουν το κύρος τους μέσω της δωρεάς προς τους ναούς; Σε ποιες χρονιότητες; Οι δωρεές προς τους ναούς συνυπάρχουν με εκείνες προς άλλους φορείς (π.χ. προς τα σχολεία) ή εκτοπίζονται από αυτές; Σε ποιο βαθμό; Ποιοι συνεισφέρουν για την ανοικοδόμηση και τις επισκευές των ναών; Σε τι ποσοστό ανά κοινωνικό στρώμα, φύλο και εθνοτική προέλευση; Πώς εξελίσσονται οι συσχετισμοί αυτοί στο χρόνο; Η ανάληψη της δαπάνης αυτής πρόσφερε κοινωνικό κύρος; Ενδείξεις μπορούν να προκύψουν από την αλληλογραφία και τα πρακτικά των ενοριακών επιτροπών, από τα έσοδα που προέρχονται από την περιαγωγή των δίσκων στις λειτουργίες, από πατριαρχικές εγκυκλίους κλπ.

Θα πρέπει, ακόμη, να εξεταστούν οι επιχορηγήσεις των ενοριακών ναών από τις κεντρικές εφορίες των κοινοτήτων, η διαχείρισή τους από τις ενοριακές επιτροπές ή οι συμπλεύσεις και αντιθέσεις γύρω από το πεδίο αυτό. Διεκδικούν ευρύτερα στρώματα του ρωμείου πληθυσμού λόγω στη διαχείριση των ναών; Πότε; Στο πλαίσιο ποιων συγκυριών (π.χ. Βουλγαρικό Σχίσμα, εξάπλωση της δραστηριότητας των καθολικών και προτεσταντών ιεραποστόλων);

Δύο σχετικά ζητήματα έχουν, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερη χρισιμότητα: οι σχέσεις μεταξύ του Πατριαρχείου και των κοινοτικών/ενοριακών αρχών, από τη μια πλευρά, και η θεσμική θέση του κλήρου στην ενορία/κοινότητα, από την άλλη.

Οι σχέσεις μεταξύ του Πατριαρχείου και των ενοριακών/κοινοτικών αρχών αποτυπώνονται στη μεταξύ τους αλληλογραφία και στα πρακτικά των συνεδριάσεων των διαφόρων εφοριών: το Πατριαρχείο επιχειρεί να παρέμβει στη λειτουργία των κοινοτήτων, μέσω των εγκυκλίων. Συμμορφώνονται οι κεντρικές

κοινοτικές εφορίες και οι σχολικές εφορίες με τις πατριαρχικές διατάξεις; Η παράμετρος αυτή θα πρέπει να συνεξεταστεί με τη θέση του Πατριαρχείου στο ευρύτερο μιλλέτ – κυρίως με τη σχέση του με το Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο, η συγκρότηση του οποίου σηματοδοτεί τη μείωση της πατριαρχικής εξουσίας. Ενδεικτική, από την άποψη των σχέσεων κοινοτικών ή ενοριακών αρχών και Πατριαρχείου, είναι η χρονική εξέλιξη των κοινοτικών επιχορηγήσεων προς εκείνο ή τη Μεγάλη του Γένους Σχολή.

Και ερχόμαστε τώρα στη θεσμική θέση του κλήρου στην ενορία/κοινότητα. Πώς διαμορφώνεται αυτή με τη θεσμική συγκρότηση των κοινοτήτων; Πώς ο κλήρος αντιμετωπίζει τη νέα αυτή κατάσταση; Εδώ θα πρέπει να συνεξεταστούν πρωτοβουλίες όπως η ίδρυση αδελφοτήτων (π.χ. η *Εν Κωνσταντινουπόλει Αδελφότης του Κλήρου*). Τέτοιου είδους απόπειρες είναι επιτυχείς; Ειδικότερα, θα πρέπει, επίσης, να εξεταστεί η θέση του αρχιερατικού προϊσταμένου ως μεσολαβητή μεταξύ κλήρου, ενοριτών και κεντρικής Εφορίας και οι μηχανισμοί διαιτησίας σε περιπτώσεις διαφορών μεταξύ κληρικών. Θα πρέπει, ακόμη, να εξεταστούν οι μισθολογικές και ασφαλιστικές διαφοροποιήσεις μεταξύ εκκλησιαστικών και υπόλοιπων υπαλλήλων της κοινότητας.

Ένα συναφές ζήτημα συνίσταται στις σχέσεις κλήρου και λαού (πλατιών στρωμάτων ενοριτών), όπως προκύπτει μέσα από την αλληλογραφία των ενοριακών και κοινοτικών αρχών, καθώς και από τα πρακτικά των συνεδριάσεων. Πώς εξελίσσεται μέσα στο χρόνο;

Ένα ενδιαφέρον ερώτημα θα ήταν, επίσης, εάν κάποιες εξελίξεις όπως το Βουλγαρικό Σχίσμα ή η εξάπλωση της δραστηριότητας των καθολικών και προτεσταντών ιεραποστόλων σηματοδοτούν κάποια αλλαγή στη θρησκευτική δραστηριότητα των ρωμιών ή στις σχέσεις κλήρου και λαού. Εδώ θα πρέπει να συνεξεταστεί η ίδρυση θρησκευτικών αδελφοτήτων (π.χ. της *εν Γαλατά Θρησκευτικής Αδελφότητος «Η Ορθοδοξία»* το 1897 ή του *Ορθοδόξου Θρησκευτικού Συλλόγου «Ανορθώσεως»* το 1905). Ποιοι αναλαμβάνουν τέτοιου είδους πρωτοβουλίες; Ποια η απήχησή τους;

Οικογενειακές στρατηγικές στις Ορθόδοξες κοινότητες της Κωνσταντινούπολης

Τα αρχεία των ρωμείων κοινοτήτων της Πόλης προσφέρουν άφθονο σχετικό υλικό που αφορά τόσο το μέγεθος και τη σύνθεση των νοικοκυριών όσο και τις σχέσεις και ιεραρχήσεις στο εσωτερικό των ρωμείων οικογενειών. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τα μητρώα των ενοριτών, καθώς και από τα πιστοποιητικά κάθε είδους ή τις επιστολές που κατά καιρούς απευθύνουν στις κοινοτικές και ενοριακές αρχές οι ρωμιοί που εμπíπτουν στη δικαιοδοσία τους. Άφθονο υλικό σχετίζεται και με την κηδεμονία ανηλίκων, την υιοθεσία και τη

μέριμνα για τα έκθετα που περιλαμβάνονται στις αρμοδιότητες της κοινότητας (η κοινότητα Σταυροδρομίου είχε ιδρύσει, μάλιστα, τη λεγόμενη *Υπηρεσία των Εκθέτων της Παναγίας*, που αποσκοπούσε στην ιατρική περίθαλψη των εκθέτων μέχρι να δοθούν για υιοθεσία).⁷

Στο πλαίσιο που περιγράψαμε, θα πρέπει, κατ' αρχάς, να μελετηθούν η σύνθεση των νοικοκυριών και οι δημογραφικές και γαμήλιες στρατηγικές ανά κοινωνική-επαγγελματική ομάδα (σύνθεση νοικοκυριών, αριθμοί τέκνων, ηλικία συζύγων, ηλικία γάμου και τεκνοποίησης, ποσοστά έγγαμων και άγαμων, ανδρών και γυναικών, και εξέλιξή τους στο χρόνο, εξέλιξη αριθμού διαζυγίων). Τα στοιχεία αυτά μπορούν να προκύψουν από τα διάφορα μητρώα ενοριτών, που περιγράφουν την οικογενειακή τους κατάσταση (π.χ. κατάστιχα των μπεκιάριδων, όπου φαίνεται η ηλικία τους και η ηλικία των παιδιών τους, στις περιπτώσεις, όπου αυτά είναι καταγεγραμμένα) ή και από τα πιστοποιητικά (π.χ. πιστοποιητικά εγκυρότητας κληρονομικών διεκδικήσεων).

Ένα εξίσου σημαντικό πεδίο αποτελούν οι σχέσεις στο εσωτερικό της οικογένειας και η νοηματοδότησή της από τα μέλη της: οι έμφυλες, ηλικιακές ή άλλου είδους ιεραρχήσεις, οι οικονομικοί ή/και συναισθηματικοί δεσμοί, η ένταξη του ατόμου σε κοινωνικά δίκτυα μέσω της οικογένειας. Όλα αυτά θα πρέπει να εξεταστούν στη διαφοροποίησή τους ανά γενεά και ανά κοινωνικό στρώμα. Ενδείξεις μπορούν να προκύψουν μέσα από προικοσύμφωνα, διαθήκες, πιστοποιητικά κληρονομικής νομιμότητας, μητρώα ενοριτών, την αλληλογραφία των ατόμων με την κοινότητα σε περιπτώσεις όπου αυτά ζητούν τη βοήθειά της για διάφορους λόγους (συνήθως οικονομικούς) ή τη δαιτησία της σε περιπτώσεις οικογενειακών διαφορών. Μέσα από τα στοιχεία αυτά μπορούν να σκιαγραφηθούν ατομικές διαδρομές. Τα παραπάνω μπορούν να ανιχνευθούν μέσα από τα εξής –ενδεικτικά, ασφαλώς– ερωτήματα:

Ποιος εκπροσωπεί την οικογένεια στον έξω κόσμο; Αυτονόητα τα αρσενικά μέλη της; Σε ποιες περιπτώσεις κάτι τέτοιο πάυει να ισχύει;

Πώς σχετίζεται η οικογένεια με τις επαγγελματικές στρατηγικές ανδρών και γυναικών; Παρατηρείται επαγγελματική εξέλιξη ανά γενεά μέσα στην οικογένεια; Τα παιδιά (αρσενικά και θηλυκά) ακολουθούν τα επαγγέλματα των γονέων; Σε ποιο βαθμό; Στις αντίθετες περιπτώσεις ποιοι παράγοντες βάραιναν στις επαγγελματικές επιλογές; Ως προς τη σχέση οικογένειας και ηλικιακού

7. Έφη Κάννερ, *Φτώχεια και φιλανθρωπία*, ό.π., σ. 281-289. Βλ. επίσης Meropi Anastasiadou-Dumont, «La protection de l'enfance abandonnée dans l'Empire ottoman au XIXe siècle. Le cas de la communauté grecque orthodoxe de Beyoğlu (Istanbul)», *Südoest-Forschungen* 59/60 (2000/2001) 272-323 και της ίδιας «Médecine hygiéniste et pédagogie sociale à Istanbul à la fin du XIXe siècle. Le cas du docteur Spyridon Zavitsianos», Meropi Anastasiadou-Dumont (επιμ.), *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*, Παρίσι/Ιστανμπούλ, IFEA-Maisonneuve & Larose, 2003, σ. 63-99.

προσδιορισμού των επαγγελμαμάτων, από ποια ηλικία οι άνθρωποι εντάσσονται στη βιοποριστική διαδικασία; Ποιες σχετικές διαφορές ανά φύλο παρατηρούνται; Τα στοιχεία αυτά μπορούν να εξαχθούν από τη συνεξέταση διαφόρων μητρώων ενοριτών (π.χ. καταστίχων μισθοδοσίας, συντάξεων ή επιδομάτων απορίας) σε μια χρονική εξέλιξη, από κάθε είδους πιστοποιητικά, καθώς και από την αλληλογραφία των ατόμων με την κοινότητα.

Ποια η σχέση επαγγελματικών, τοπικών και οικογενειακών δικτύων, όπως αυτά αναδεικνύονται μέσα από την αλληλογραφία με κοινοτικούς φορείς (π.χ. προσκόμιση συστατικών επιστολών);

Πώς σχετίζεται η οικογένεια με τη γεωγραφική και εργασιακή κινητικότητα – πώς σχετίζονται, δηλαδή, οι πρακτικές μετοικεσίας με τα οικογενειακά και ομοτοπικά δίκτυα; Η μετοικεσία θα πρέπει, επίσης, να μελετηθεί σε συνάρτηση με το φύλο. Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν ομοίως από τα μητρώα των ενοριτών, από την αλληλογραφία με την κοινότητα και από τα διάφορα πιστοποιητικά.

Πώς συνδέονται οι χαμηλίες στρατηγικές με τη συγκρότηση κοινωνικών δικτύων; Ποιος ο ρόλος της οικογένειας στην επιλογή των συζύγων; Ποιες πρακτικές προικοδότησης παρατηρούνται; Ποιες οι σχετικές διαφοροποιήσεις ανά κοινωνικό στρώμα;

Ποιες κληρονομικές πρακτικές εμφανίζονται; Ποιες έμφυλες και ηλικιακές ιεραρχήσεις εκφράζουν, αναπαράγουν ή υπονομεύουν;

Ως προς τα διαζύγια, ποιος υποβάλλει τις σχετικές αιτήσεις και ποιους λόγους επικαλείται;

Τα ονόματα των παιδιών επιλέγονται πάντα με βάση εκείνα των γονέων ή συγγενών του ζεύγους;

Σχετικά με τις πρακτικές ανάθεσης κηδεμονίας ανηλίκων, πάλι, χρήσιμα, κατά τη γνώμη μας, θα ήταν ερωτήματα όπως:

Ποιος αναλάμβανε την κηδεμονία; Μέσα από ποιες διαδικασίες; Γιατί ακολουθούνται οι συγκεκριμένες διαδικασίες; Μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο και πώς;

Ποια η εμπλοκή των κοινοτικών αρχών στις διαδικασίες αυτές και ποιες οι σχέσεις που δημιουργούνται, συνεπακόλουθα, μεταξύ ενοριτών και ενοριακών αρχών;

Ποιος ο ρόλος της ευρύτερης ενορίας;

Μέσα από τις παραπάνω κατευθύνσεις θα μπορούσε, ενδεχομένως, να ανιχνευθεί αν και σε ποιο βαθμό η οικογένεια αποτελούσε μηχανισμό πρόσδεσης του ατόμου στη ρωμείκη κοινότητα ή αν αποτελούσε φυγόκεντρη δύναμη ως προς την τελευταία. Θα μπορούσε, ακόμη, να ανιχνευθεί αν και σε ποιο βαθμό ο ρόλος αυτός μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου – και κυρίως μετά το 1923.

Μέσα από το αρχαιολογικό υλικό σκιαγραφείται, επίσης, η ανάδειξη των έκθετων παιδιών σε κοινωνικό πρόβλημα (αφορά κυρίως το Σταυροδρόμι). Επιλέξαμε να εντάξουμε τη μελέτη των εκθέτων στην ενότητα αυτή, διότι η περιθάλψη τους αποσκοπεί στο να δοθούν για υιοθεσία.

Πιο συγκεκριμένα, σκιαγραφούνται κάποιες πρακτικές έκθεσης που προκύπτουν από τα μητρώα εκθέτων του Σταυροδρομίου, όπου περιγράφεται το ιστορικό της έκθεσης κάθε παιδιού. Εκτός από τις πρακτικές αυτές, ενδιαφέρον παρουσιάζει το ποσοστό εκθέτων παιδιών που εμφανίζονται ως βαφτισμένα και δηλώνεται το δόγμα τους (πράγμα που δηλώνει ότι οι γονείς θεωρούσαν κάτι τέτοιο εκ των ων ουκ άνευ), στη χρονική εξέλιξή του, το ποσοστό των τέκνων των εξωμοτών (δηλώνεται επίσης στα μητρώα), επίσης στη χρονική εξέλιξή του, καθώς και η προέλευση των αβάπτιστων παιδιών (αν ανήκαν σε Ορθόδοξους ή μη), όπως προκύπτει μέσα από το ιστορικό της έκθεσης. Το τελευταίο αυτό στοιχείο θα ήταν ενδεικτικό της ένταξης της ρωμεικής κοινότητας στην ευρύτερη κοινότητα της Πόλης.

Η εξέταση της ιστορίας της *Υπηρεσίας των Εκθέτων της Παναγίας*, της αδελφότητας *Τα Ορφανά της Παναγίας* και της *Επιτροπής των Δεσποινίδων* που δημιουργείται στα πλαίσια της τελευταίας, μπορεί να φωτίσει πτυχές της μεταβολής αντιλήψεων και πρακτικών σχετικά με τα έκθετα παιδιά. Οι φορείς αυτοί επικροτήθηκαν αμέσως από την κοινότητα; Αν όχι, τι είδους αντιδράσεις συνάντησαν; Πότε εδραιώνονται στην κοινότητα; Μέσα από ποιες διαδικασίες; Ποιες οι ιεραρχήσεις (έμφυλες και μη) μεταξύ τους; Ποια η εξέλιξη του αριθμού και της θνησιμότητας των εκθέτων, καθώς και των συνθηκών υγιεινής; Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να εξεταστεί και η ανάθεση των εκθέτων σε τροφούς. Έτσι οι τροφοί θα αντιμετωπιστούν ως μια επιπλέον έμμισθη επαγγελματική κατηγορία που αναδεικνύεται μέσα από τη δραστηριότητα της κοινότητας.

Τα εξεζητημένα αρχαία ονόματα που συχνά έφεραν τα έκθετα (π.χ. Ίων, Αθηνοδώρα, Υπατία κλπ.), τα οποία προφανώς τους έδινε η κοινότητα, δημιουργούν έναν προβληματισμό σχετικά με τι πρακτικές ονοματοδοσίας που εκείνη ακολουθούσε.

Ως προς τις πρακτικές υιοθεσίας, θα μπορούσε κατ' αρχάς να διερευνηθεί ποιες κοινωνικές ομάδες υιοθετούσαν συνήθως; Ακόμη, θα πρέπει να αναρωτηθούμε σχετικά με την υιοθεσία ως πράξη ενίσχυσης της κοινότητας: με το συμβόλαιο της υιοθεσίας οι υιοθετούντες αναλαμβάνουν την υποχρέωση να αναθρέψουν το παιδί κατά το Ορθόδοξο δόγμα. Από την άποψη αυτή θα πρέπει να εξεταστεί η πύκνωση και η αραιώση των υιοθεσιών μέσα στο χρόνο. Έτσι θα είναι δυνατόν, ενδεχομένως, να φανεί αν η υιοθεσία αποτελεί αυθόρμητη πράξη ή αν υπακούει σε κάποιες ευρύτερες κοινοτικές στρατηγικές, και σε ποιο βαθμό. Το πρωτογενές υλικό, άλλωστε, είναι διαφωτιστικό ως προς τα κίνητρα που επικαλούνται οι υιοθετούντες, όπως φαίνονται μέσα από τις σχετικές

αιτήσεις προς την κοινότητα. Τα κίνητρα αυτά θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να συσχετιστούν με διάφορες συγκυρίες (π.χ. οικονομικές) της ύστερης οθωμανικής περιόδου.

Ο ρόλος των συζύγων στη διαδικασία της υιοθεσίας αποτελεί μια άλλη ενδιαφέρουσα παράμετρο. Ήταν απαραίτητη η συναίνεση και των δύο συζύγων προκειμένου να προχωρήσει ένα ζεύγος στην υιοθεσία; Ήταν κάτι τέτοιο θεσμοθετημένο; Αν ναι, τότε θεσμοθετείται και γιατί; Σε ποιες λογικές υπακούει; Σχετικές ενδείξεις μπορούν να προκύψουν, εκτός από τα σχετικά συμβόλαια, και από τα πρακτικά συνεδριάσεων των εφοριών και της Αδελφότητας *Τα Ορφανά της Παναγίας*.

Παρουσιάσαμε κάποια πεδία, η διερεύνηση των οποίων θα φωτίσει, πιστεύουμε, νέες, άγνωστες μέχρι τώρα πτυχές της ζωής των Ρωμιών της Πόλης και θα συμβάλει στη μεθοδολογική ανανέωση της μελέτης της ιστορίας τους. Η πορεία της έρευνας θα αναδείξει, ασφαλώς, νέες πτυχές προς διερεύνηση και νέα μεθοδολογικά ζητήματα.

SUMMARY

Efi Kanner, *Economic and Social Role of the Istanbul Greek-orthodox Communities: a proposal for a research program based on the Istanbul Greek-orthodox Community Archives*

The *Program of the Detection, Recording, Microfilm Depiction and Digitalization of the Istanbul Greek-orthodox Community Archives* was initiated in 1995. Whereas in its initial phase several institutions were involved in it, from 1998 on the Faculty of Philosophy and History of Science of the Athens University remained solely responsible for the Program. The Program researchers visited 38 out of 42 Rum Istanbul communities, recorded all parochial and communal archives and photographed more than 1.000.000 pages of them. They also formed a digital library out of the 1/3 of this material. This library is a part of the Historical Archives Electronic Processing Laboratory of the Faculty of Philosophy and History of Science.

This material depicts the whole spectrum of activities and everyday life in the Istanbul Rum communities and parishes from the last 18th century decades to the 1990s. It permits us to understand the place of the community and parish in Istanbul Rum's lives throughout the years. In this purpose we propose a research program entitled *Economic and Social Role of the Istanbul Greek-orthodox Communities* and including the following aspects:

- Mechanisms of institutionalization and representation in parishes and communities
- Parishes' and communities' funds
- Poverty: discourses and practices around it
- Community salaried staff
- School education in communities and parishes
- Religiosity among the Istanbul Greek- Orthodox populations from the late Ottoman period to our days.
- Family strategies in Istanbul Orthodox communities